

דף שבועי

בס"ד

פרשת מטות מסעי, תשפ"ה, מספר 1628

ואלה שמות יונה בר - מעוז

ההר', או מצמחייתו, 'רתמה' ועוד. לחלק מהשמות יש צורה עברית ברורה כמו 'לבנה', 'מתקה' ואף 'חרדה', או שם מורכב שבחלקו הוא בעברית פשוטה: 'בני יעקן' ו'בית הישמות'.

ואכן, לא השפה היא הבעיה אלא איתורם של המקומות האלה. אבל מאמר זה אינו עוסק בזיהוי הגיאוגרפי שלהם, אלא בשאלה מדוע ברשימה המפורטת של המקומות שבהם חנו בני ישראל, לא נזכרו הר סיני וקדש ברנע – המקום שממנו נשלחו המרגלים. סביב הר סיני חנו בני ישראל קרוב לשנה, ככתוב:

בחדש השלישי לצאת בני-ישראל מארץ מצרים ביום הזה באו מדבר סיני. ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני ויחנו במדבר ויחן שם ישראל נגד ההר (שם' יט:א-ב).

ויצאו משם:

בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן מעל משכן העדות. ויסעו בני ישראל למסעיהם ממדבר סיני (במ' י:א-ב).

מדבר סיני הוא מקום רחב ידיים, ובמקום לדבר על חניה שם באופן כללי היה אפשר להוסיף בפרק ל"ג מילות הסבר לשם דיוק, כפי שנעשה במקומות אחדים:

וילכו דרך שלשת ימים במדבר אתם, ובאילם שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים ויחנו-שם, ויחנו ברפידים ולא היה שם מים לעם לשתות, ויחנו במדבר צן הוא קדש, ויחנו בהר ההר בקצה ארץ אדום, ויחנו בעי העברים בגבול מואב.

וכך ניתן היה לכתוב במקום יט:ב: 'ויסעו מרפידים ויחנו במדבר סיני נגד הר סיני', או "הר ה" – בדומה למה שנכתב על זמן האירוע עצמו: 'ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני ויחנו במדבר ויחן שם ישראל נגד ההר', ואת השלב הבא אפשר היה לתאר: 'ויסעו מהר ה' במדבר סיני ויחנו בקברת התאווה' – בדומה למה שנכתב על זמן האירוע: 'ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים' (במ' י:לג). אפשרות נוספת היא לציין שחנו ליד 'הר חורב', השם שנזכר בקשר לחטא העגל בשמ' לג:ו.

אלא נראה שהתורה לא בקשה לדייק באשר למיקומו של הר סיני, כדי שאי אפשר יהיה להפכו למקום פולחן. כך גם ציינה התורה את קברו של משה בצורה מעורפלת: 'ויקבר אתו בגי בארץ מואב מול בית פעור ולא ידע איש את קברתו עד היום'.

במדרש ויקרא רבה לב, ה נאמר:¹ רב הונא אמר בשם בר קפרא: בשביל ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים, שלא שנו את שמם ואת לשונם ולא אמרו לשון הרע, ולא נמצא ביניהם אחד מהן פרוץ בערוה.

שמירת המסורת של השמות עולה בבירור משמות הנשיאים והממונים השונים שנזכרו בסיפור הנדודים במדבר לאחר יציאת מצרים, הן סמוך ליציאה והן לאחר 40 שנה. משמות המקומות שאליהם הגיעו ישראל בנדודיהם ניתן לראות שלא שינו את לשונם, כי הם טבעו שמות חדשים בעלי משמעות בעברית. על חלק מהם הכתוב מעיד בפירוש, כמו בסיפור המרגלים: "למקום ההוא קרא נחל אשכול על אדות האשכול אשר פרתו משם בני ישראל" (במ' יג:כד), או בסיפור כיבוש הכנעני יושב ערד: "וישמע ה' בקול ישראל ויתן את הכנעני ויחרם אתהם ואת עריהם ויקרא שם המקום חרמה" (במ' כא:ג). הדבר ניכר גם כשאין הדברים נאמרים במפורש, כמו ברשימת המסעות בספר במדבר (לג:א-ט), מאחר שיש באותה רשימה שמות של מקומות שלפני כן פורש מקור שמם, ואף שלא ברור מי קרא בשם, ברור שהעם בכללו הבין את המשמעות, כי לשם כך נקבע השם.² מכאן ניתן להסיק, שגם ליתר מקומות החניה טבעו בני ישראל שמות בלשונם לפי אירוע שאירע שם,³ או לפי התרשמות מאופי המקום, כמו 'הר

* יונה בר-מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובמחלקה ללימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל מקראות גדולות הכתר, שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.

** המאמר נכתב בהודיה לא-ל על נישואי נכדי שחר כהן עם בחירת לבו לבונה הד. יהי רצון שיקויים בהם תמיד "שמח ושמח רעים האהובים כשמחך יצירך בגן עדן מקדם", ויהי ביתם מעון קבע לשכינה.

1 ויקרא רבה לב, ה. הנוסח והניקוד לפי גרסת אתר 'ספריא'. יש מדרשים מקבילים במקורות אחרים.

2 כמו 'ויבאו מרתה ולא יכלו לשתת מים ממרה כי מרים הם על-כן קרא שמה מרה' (שמ' טו:כג), וכמו: "ויקרא את שם המקום ההוא קברת התאווה כי שם קברו את העם המתאווים" (במ' יא:לד). לעיתים, לאחר שכבשו מקום השאירו את שמו בתוספת שמזהה אותו כישוב ישראלי: "ויסעו מעיים ויחנו בדיבן גד" (במ' לג:מה), שכן דיבן היא עיר מואבית שכבש אותה סיחון, כנאמר בשירת המושלים: "ויניס אבד חשבון עד דיבן ונשים עד נפח אשר עד מידבא" (במ' כא:ל).

3 מעניין לציין שברשימת המסעות אין מקום שנקרא "מסה ומריבה", למרות האמירה המפורשת: "ויקרא שם המקום מסה ומריבה על-ריב בני ישראל ועל נסתם את ה' לאמר ה'שם ה' בקרבנו אם-אין" (שמ' יז:ל). אולי משום שמריבה על המים אירעה לפי פשט הכתוב פעמיים, בשנה הראשונה ליציאת מצרים ובשנת הארבעים. וגם בשנת הארבעים צוין המקום בשם שמזכיר את המריבה: "המה מ' מריבה אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בם" (במ' כ:יג), וכדי למנוע בלבול פסחו על שמות המקומות הללו.

ההיסטוריה המאוחרת של שבטי זבולון ודן יכולה להצדיק את הייחודיות בשמות נשיאיהם, כאילו יצרה עליהם מדרש. מכל שבטי ישראל רק לזבולון היה עשוי להיות מגע עם עמים זרים שאינם שכנים, בשל המסחר הימי, כנאמר עליו בברכת יעקב: "זבולן לחוף ימים יושן והוא לחוף אֲנִית ויִרְכְּתוּ עַל-צִידן" (בר' מט:ג). ולכן אפשר היה שייקלט שם פרסי במגוון שמות בני השבט. בדומה, ההיסטוריה ראה ששבט דן לא הצליח לממש את אחיזתו המלאה בנחלתו בארץ, למרות היותו השבט השני בגודלו (אחרי יהודה) מבחינת מספר יוצאי הצבא,¹¹ והוא נאלץ להיחלק לשניים; חלקו נשאר בנחלתו המקורית קרוב לשבט יהודה, וחלקו נאחז בצפון בקרבת שבט נפתלי, ולכן עשויים לרמוז חצאי השמות של הנשיא ושל אביו.

וההיסטוריה תפתיע שוב. פרנץ משבט זבולון זכה ואמורא ארץ ישראל בדור השלישי, תלמידו של רבי יוחנן, נקרא בשמו.¹² האמורא פרנץ מוסר בין היתר את הידיעה ההיסטורית הבלעדית על חנוכת המקדש בימי שלמה ויום הכיפורים (מ"ק ט ע"א):¹³ אמר רבי פרנץ אמר רבי יוחנן: אותה שנה לא עשו ישראל את יום הכפורים והיו דואגים ואומרים: שמא נתחייבו שונאיהן של ישראל כליה! יצתה בת קול ואמרה להם: כולכם מזומנים לחיי העולם הבא.

ובוקי בן יגלי זכה למה שלא זכו הנשיאים האחרים שהנחילו את הארץ לשבטיהם. שמו מתנוסס באחד מרחובות העיר תל אביב. אומנם הרחוב קרוי על שם הסופר יהודה ליב קצנלסון, שבחר בשם "בוקי בן יגלי" כשם העט שלו,¹⁴ אך בין כך ובין כך הונצחה הדמות המקראית לכבוד ולתפארת בתחום הנחלה המקורית של שבטו, שבט דן.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

- 11 כפי שנראה בספר במדבר, הן במפקד בשנה השנייה (פרק א:לט) והן במפקד בשנת הארבעים (פרק כו:מג).
- 12 אולי זכה לכך שבט זבולון בשל התפקיד שקיבל על עצמו לפי מסורת חז"ל (בראשית רבה צט, ח) לתמוך בלימוד התורה של שבט יששכר.
- 13 יש מימרות נוספות משמו: בבלי מגילה לב ע"א; בבא מציעא פה ע"א; תנחומא ראה ח; ירושלמי פסחים ה,ז.
- 14 בן ציון כץ מספר איך בחר קצנלסון בשם העט הזה: פעם נכנס אצלו קנטור (עורך העיתון 'היום') וביקש ממנו לכתוב פיליטון בשביל העיתון 'רוסקי ייורי'. קצנלסון ניאות לו ואמר, שיש בדעתו לחתום בפסידוניים. אמר קנטור: נפתח את התנ"ך במקום שמצויים בו שמות הרבה והשם הראשון המתאים יהיה לך לפסידוניים. נתקלו עיניהם בשם 'בוקי בן יגלי' ובחרו בו, וכך דבק כינוי זה בד"ר קצנלסון עד סוף ימיו. (מן האתר https://onegshabbat.blogspot.com/2018/12/blog-post_91.html)

הִזָּה" (דב' לד:ו). ואכן, לא במקרה, עד היום אין תמימות דעים בין חוקרי המקרא היכן הוא הר סיני.⁴ התמיהה השנייה היא, שברשימת המסעות לא נזכר המקום שממנו נשלחו המרגלים ואליו חזרו, ככתוב: "וַיֵּלְכוּ וַיָּבֹאוּ אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן וְאֶל כָּל עַדְת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל מִדְבַּר פָּאֲרָן קְדֻשָּׁה" (במ' יג:כו). וכאשר חזר משה על סיפור המרגלים, הוא הרחיב באיזו קדש מדובר: "וַנֵּבֵא עַד קְדֵשׁ בְּרִנֵּעַ" (דב' א:יט). הזכרת 'קדש ברנע' הייתה מוצדקת במיוחד ברשימת המסעות, כי בגלל חטא המרגלים נגזרו נדודים נוספים במדבר, ונתרבו המסעות, ואף על פי כן לא נזכר המקום, אולי כדי לא לקטרג על בני ישראל לפני כניסתם לארץ. במקום זה נאמר ברשימת המסעות "וַיֵּסְעוּ מִחֲצֵרַת וַיַּחֲנוּ בְּרִתְמָה" (פסוק יח), ולכן משערים שממקום זה נשלחו המרגלים, אך ברור שאין לשם זה כל קונוטציה שלילית, מאחר שאינו נזכר באף אחד מהמקורות שמזכירים לגנאי את מעשי המרגלים (במ' יג:יד, במ' לב, דב' א).⁵ בשמות הנשיאים שעתידיים להנחיל את הארץ לשבטי ישראל, כפי שנלמד מבמ' לד:יז-כח, מתעוררת בעיה אחרת. השמות של עשרה מהם ממשיכים את מסורת קריאת השמות בלשון העברית, ולכן הם מובנים פחות או יותר. אך בשמות שני נשיאים הלשון אינה ברורה: האחד – "וַלְמִטָּה בְּנֵי זְבוּלֹן נָשִׂיא אֱלִיצָפָן בֶּן-פְּרָנִי" (במ' לד:כה) – שם אבי הנשיא זר לחלוטין מבחינת משמעו, וכיוון שאין בעברית ארבע אותיות שורש, נראה שמוצאו משפה אחרת, ואכן שיערו שהוא בא מפרסית.⁶ לעומת זאת, בשמות נשיא שבט דן ואביו – "וַלְמִטָּה בְּנֵי-דָן נָשִׂיא בְּקִי בֶן-יִגְלִי" (פס' כב) – אין לשם הנשיא ולא לשם אביו שורש ברור, וכמו כן צורת השמות של שניהם חריגה בהשוואה לכל יתר הנשיאים כפי שהם מופיעים בפרק זה, כי גם שם הנשיא וגם שם אביו נראים כצורה מקוצרת.⁷ אומנם, השם בְּקִי יופיע ברשימות היחס בעזרא ובדברי הימים, כשם נכדו של פנחס הכהן,⁸ ובצורה מלאה יותר, בְּקִיהוּ, יופיע בבני הימן הלוי המשורר (דה"א כה ד:ג), אך עדיין זהו שם שמשמעותו רק משוערת.⁹ לעומתו השם יגלי הוא יחידאי, ולא ברור כלל מה הוא שורשו: אולי מקור השם הוא משורש 'גלה', אך אולי הו"ד בשם היא שורשית, ואולי האות יו"ד בסוף השם "יגלי" היא קיצור של 'הו', כפי שהשם 'בקי' הוא קיצור של השם 'בְּקִיהוּ'.¹⁰

- 4 כפי שסיכם יואל אליצור: "מספר הדעות בשאלה זו כמעט כמספר החוקרים", מקום בפרשה, גיאוגרפיה ומשמעות במקרא, תל אביב 2014, ע' 280.
- 5 במאמרו על 'מדבר פארן' בספרו, עומד יואל אליצור על הקשיים בזיהוי קדש, קדש ברנע, ובסיכום טוען: "יש הגיון במחשבה ש'קדש ברנע' ו'קדש מדבר צין' היו שני מרחבי משנה שאינם חרוקים בהרבה זה מזה בתוך מדבר קדש". לכן הוא מנסה למצוא במרחבים האלה את הנקודה הספציפית "ריתמה", שממנה נשלחו המרגלים, וזאת לדבריו (ע' 299): "בהירות הראויה אני מרשה לעצמי להפנות לאינפורמציה מעניינת שהובאה בתיאור המסע של רובינסון וסמית ב-1838".
- 6 על פי ח"י גרינפילד, ערך 'פרנץ', אנציקלופדיה מקראית. משמעות השם: זיו מלכותי.
- 7 רק ברשימת המרגלים החוטאים בבמ' פרק י"ג יש שמות רבים שנראים מקוצרים: שפט בן-חורי; גדיאל בן-סודי; גדי בן-סוסי; עמיאל בן-גמלי; נחבי בן-נפסי; גאואל בן-מכי.
- 8 עז' ז:ד; דה"א ה:לא; שם ו:לו.
- 9 על פי הערכים 'בקי' ו'בְּקִיהוּ' באנציקלופדיה המקראית, השם אולי קשור לשורש שנמצא בפסוק: "גִּפְן בֹּקֶק יִשְׂרָאֵל" (הו' יא), במשמעות שישראל מתרחב כגפן סורחת. כנגד זה יש פסוק שבו משמעות 'בוקק' היא שלילית: "הִנֵּה ה' בֹּקֶק אֶרֶץ וּבֹלֶקָה וְעֵנָה פָּנֶיהָ וְהִפִּיעַ יִשְׂבִּיָּה" (יש' כד:א), וספק אם היו בוחרים בשם 'שבא' משורש כזה.
- 10 על פי ש' ליונסטאם, ערך 'יגלי', אנציקלופדיה מקראית.